

**ХАРАКТЕРИСТИКА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЛАНДШАФТІВ ПРИКАРПАТТЯ
(НА ПРИКЛАДІ ГОРОДЕНКІВСЬКОГО ТА ТЛУМАЦЬКОГО РАЙОНІВ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Круль В. П., Мельничук К. В.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федъковича

У статті представлені результати дослідження культурно-історичних ресурсів Городенківського та Тлумацького районів Івано-Франківської області. Розглядається їхня роль як складових частин культурно-історичних ландшафтів.

Ключові слова: культурно-історичні ресурси, культурно-історичні ландшафти, археологічна культура, пам'ятка архітектури, Державний реєстр пам'яток.

Вступ. Культурно-історичні ландшафти на сучасному етапі розвитку суспільства стали невід'ємною частиною природного середовища. Вони є результатом сумісності багатовікової діяльності людини і природи, відзначаються ідентичністю та, водночас, відображають різноманітність культурної та історичної спадщини, що формувалася протягом багатьох століть на певній природній основі. Культурно-історичні ландшафти характеризуються етно-національною, психологочно-ідентифікаційною, історичною та науковою цінністю. Вони мають здатність виконувати пізнавальну, духовну, естетичну, національно-сигніфікаційну та інформаційну функції. Одним із найважливіших компонентів культурно-історичних ландшафтів є пам'ятки археології та архітектури.

Дослідження ландшафтних комплексів було і залишається актуальним, оскільки останні є середовищем життя людського суспільства. Вивчення культурно-історичних ландшафтів дає нам можливість відтворювати головні аспекти розвитку людства за минулі епохи. На сьогодні існує проблема збереження та відтворення цінних ЛК. Україна має певного роду пріоритети щодо культурно-історичної спадщини, тому необхідністю, на сьогоднішній день, виступає пошук альтернативного використання такого виду ресурсів.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення культурно-історичних ресурсів територій Городенківського та Тлумацького районів Івано-Франківської області здійснювалось багатьма вченими в галузі археології та архітектури. З-поміж них варто виділити таких науковців-археологів, як Я.Коперницького [7,8], В.Пшибиславського [8], О.Ратича [5] та Л.Мацкевого [4]. Узагальнений аналіз археологічних досліджень території проведений у монографії В.Круля „Ретроспективна географія поселень Західної України” [3]. Існують також відомості про декілька науково-дослідних експедицій, що проводили роботи в даній місцевості в 70-х рр. минулого століття - це Середньодністровська та Прикарпатська експедиції ІСН

АН УРСР [1]. Огляд архітектурних ансамблів, в тому числі й оборонних споруд території, можна знайти в праці М.Рутинського [6].

Постановка завдання. В сучасному світі дедалі частіше мають місце активні антропогенні перетворення, що призводять, як правило, до повного або ж часткового знищення цінних культурно-історичних ландшафтів. Тому актуальними залишаються питання охорони, збереження та раціонального використання культурно-історичних ресурсів. Виходячи з цього, бачиться важливим завдання дослідження комплексу пам'яток археології та архітектури Городенківського та Тлумацького районів Івано-Франківської області, як складових частин культурно-історичних ландшафтів історико-етнографічної області Покуття. У цьому контексті доцільно розглянути їхню різноманітність та визначити значимість таких об'єктів на місцевому і загальноодержавному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Освоєння територій сучасних Тлумацького та Городенківського районів Івано-Франківської області розпочалося в епоху палеоліту. До його раннього періоду віднесено старожитності у с.Буківна, а до середнього – у с.Олешів Тлумацького району. Знайдені артефакти (залишки вогнища, фауністичні знахідки, вироби з каменю) в так званих «мисливських таборах», поблизу сіл Чортовець та Одаїв, складають єдиний комплекс і належать до культурного шару доби пізнього палеоліту [4]. До цього ж часу відносять стоянки первісних людей у с.Городниця, Копачинці, Корнів, Кунисівці, Лука, Незвисько Городенківського та Антонівка, Братишів, Буківна, Гарасимів, Гончарівка, Гринівці, Долина, Ісаків, Нижнів, Обертин, Олешів, Остриня, Палагичі, Підвербці, Пужники, Сокирчин, Суходіл, Хотимир Тлумацького районів [2].

Заселення територій продовжилося за наступні археологічні епохи – мезоліту та неоліту. Сліди перебування первісної мезолітичної людності спостерігаються в Петрові, Підвербцях, Локітці

Тлумацького району. В населених пунктах Незвиську, Луці, Стрільчі, Буківні, знайдені археологічні старожитності, що датуються 4500 – 4000рр. до н. е. і визначаються принадлежністю до культури лінійно-стрічкової кераміки.

Залишили свій відбиток в історії місцевості, що досліджується, й такі археологічні культури, як: трипільська, кулястих амфор та шнурової кераміки (в регіоні представлена раннім етапом підкарпатської культури), що заселяли ці землі в енеоліті. Найчисельнішими є поселення трипільців, що відкриті на околицях сіл Вільхівці, Городниця, Дубки, Копачинці, Монастирок, Поточище, Рогиня й інші Городенківського та Антонівка, Вікняни, Братишів, Нижнів, Петрів, Хотимир й інші Тлумацького районів. Старожитності культури кулястих амфор були виявлені в населених пунктах Городниця, Братишів та Пробабин, а шнурової кераміки – в Стрільчому, Вікнянах, Тлумачі, Хотимирі тощо.

Бронзова доба в даній місцевості представлена старожитностями комарівської культури та культури Ноа. Перша із них досліджена в Тлумачі, Монастирку, Підвербцях, Незвиську, Стрільчому, Острівці, Чернелиці, Братищеві, Буківні, Ісакові та інших населених пунктах. Інша – належить до періоду пізньої бронзи (блізько 1300–1100рр. до н. е.) і виявлені на околицях Незвиська, Королівки, Ісакова, Олешова, Острівця.

Однією із найчисленніших в даному регіоні була голіградська культура фракійського гальштату (ранній залізний вік, кін. XII – поч. VIIIст. до н. е.), пам'ятки якої фіксуються в Репужинцях, Стрільчому, Одаєві, Жабокруках, Городниці, Чортівцю, Поточищі, Грушці тощо. На зміну голіградській культурі прийшла західноподільська група скіфської культури (др. пол. VII – поч. IVст. до н. е.). Її старожитності мали місце в м. Городенці, сс. Городниця, Луці, Незвиську, Братищеві, Ісакові, Петрові.

Помітного поширення набули й інші археологічні культури, що прийшли на переломі I тис. до I тис. н.е – пшеворська (Незвисько, Репужинці, Олешів, Петрілів, Хотимир), липицька (Корнів, Острівець, Незвисько) та черняхівська (Вікно, Острівець, Лука, Стрільче, Уніж, Городниця, Незвисько, Ісаків). Розквіт особливо перших двох племен відноситься до епохи «залізного віку».

Починаючи від найдавніших часів при виборі місцевості для розміщення поселень керувалися такими показниками, як придатність ґрунту для обробітку та для створення земляних укріплень, наявність лісу та водних об'єктів, що мали стратегічне значення для оборони. Тенденція розміщення стоянок біля водотоків спостерігається і в межах територій, що досліджуються (Городниця, Колінки, Чернелиця, Копачинці, Незвисько,

Лука, Петрів, Одаїв, Кутище, Нижнів). У багатьох випадках ці поселення є багатошаровими. Так, скажімо, неподалік с. Городниця виявлено артефакти, що належали різним за віком археологічним культурам – трипільській, лендельській, лійчастих посудин, кулястих амфор, голіградській, черняхівській та часів Київської Русі. Унікальним, у цьому розумінні, є також с. Незвисько. На його околицях можна спостерігати нашарування залишків вогнищ епохи пізнього палеоліту, мезоліту, неоліту; виявлено старожитності таких культур, як: лінійно-стрічкової кераміки, трипільської, комарівської, культури Ноа, скіфської, зарубинецької пшеворської, липицької, черняхівської, празької, Луки-Райковецької та часів Київської Русі. Незначна кількість археологічних пам'яток, а саме багатошарове поселення (17 шт.) в с. Незвиську, поселення та городище (ранній залізний вік, Київська Русь) в смт. Чернелиці, поселення (5 шт.), крем'яні штолні і літописне місто Биковен – в с. Буківна та поселення (2 шт.), городища (2 шт.) і могильники (2 шт.) часів Київської Русі в с. Делева Городенківського району внесені до Державного реєстру національно-культурного надбання України.

Осілий спосіб життя та відтворююче господарство спричинили потребу в обороні земель, що, в свою чергу, призвело до появи городищ-градів (Виноград, Вільховець, Городенка, Городниця, Копачинці, Кунисівці, Михальче, Чортовець, Незвисько, Поточище, Росохач, Вікняни, Буківна, Делева тощо.). Перші такі укріплення були утворені земляними валами і ровами та доповнювались дерев'яними спорудженнями, які з часом замінювалися на кам'яні конструкції.

Важливим елементом культурно-історичних ландшафтів є пам'ятки архітектури – сакральні, фортифікаційні та громадські споруди. Число об'єктів історико-архітектурної спадщини в межах двох районів складає: 53 шт. – в Тлумацькому та 54 – в Городенківському. Причому, 4 – пам'ятки ввійшли до Державного реєстру національно-культурного надбання України - Костел Непорочного Зачаття (1760р.) в м. Городенка, замок (1658р.) в с. Раковець, Домініканський костел (1661р.) та замок (XVIIст.) в смт. Чернелиця Городенківського району.

Відзначимо, що сакральні споруди на цих землях є переважаючим типом об'єктів історико-архітектурної спадщини. Найдавнішою, а відтак і найціннішою пам'яткою сакральної архітектури, є церква Покрови Пресвятої Богородиці, що зведена 1650р. в с. Прикмище Городенківського району. Існує також ряд церков, що були побудовані у XVIIIст., зокрема в таких населених пунктах: Городенці, Вікні, Далешовому, Михальчи, Чортівцю, Жабокруках,

Нижневі, Підвербцях, Попелеві та Сокирчині. Проте найбільша кількість збережених споруд датується XIXст. (Будзин, Гарасимів, Долина, Королівка, Обертин, Виноград, Острівець, Семаківці, Слобідка, Хмелева, Чернелиця, Ясенів Пільний тощо).

Важливе атракційне значення мають архітектурні форми об'єктів. Зокрема, звернемо увагу на дерев'яні церкви, яких у Тлумацькому районі знаходитьться 21 із, загалом, 24 церков та 17 із 42 – у Городенківському. Такі споруди збудовані в традиційному народному стилі з рисами, які притаманні гуцульській архітектурній школі.

Гармонійним доповненням до культурно-історичних ландшафтів на означеній вище території є водяні млини, що були зведені у XVIII та XIX ст. і збереглися в сс. Жабокруки та Нижнів Тлумацького району. Їхні споруди слугують прикладом використання альтернативних джерел енергії за минулі століття та для потреб господарства.

Окремим пунктом дослідження культурно-історичних ресурсів виступають фортифікації епохи Середньовіччя. В межах територій, що досліджуються, збереглася незначна їхня кількість: замок у стилі ренесансу XVIIст. в смт. Чернелиця та руїни замку в с.Раковець Городенківського району. Обидві споруди, як уже зазначалося вище, є пам'ятками національного значення, знаходяться у напівзруйнованому стані та, на жаль, мало використовуються в туристичній індустрії.

Серед пам'яток історії та культури варто виділити споруди громадського та адміністративного типу. Найбільше таких об'єктів знаходитьться в м.Тлумач. До них слід віднести муровані житлові будинки кін. XIX – поч. XXст., будинок адвоката, магістрат та гімназію, а також будівлю польського товариства «Сокіл». На території Городенківського району нараховується 7 таких споруд: Народний дім, гімназія, будинок О.Шухевича в Тишківцях, українська читальня XIXст. в с.Рудниківка та ін.

Насамкінець наголосимо, що найдавнішими населеними пунктами в даній місцевості вважаються: сс.Стрільче (1436р.), Незвісько (1440р.), Чернятин (сер. XVст.) у Городенківському та Петрилів(1378р.), Долина(1395р.), Обертин(1416р.), Жуків (1416р.), Олешів (1444р.), Нижнів (1474р.) у Тлумацькому районах. У цих поселеннях є своя багата і давня історія, що знайшла відображення в археологічних артефактах та архітектурі.

Висновки. Рівень освоєння будь-якої території виявляється в змінах, що були привнесені в природні ландшафти. Ці зміни можуть носити як позитивний так і негативний характер. Визначити якісну позитивність перетворення в ландшафтному комплексі можна лише через певний проміжок часу. Виходячи з цього, природно-суспільно-

територіальні утворення, що мають високі естетичні риси, характеризуються цінністю, спадкоюю стійкістю та відображають матеріальній духовні зміни в часі, що відбулися на тій чи іншій території протягом певного історичного періоду, означаються нами як культурно-історичний ландшафт. Найважливішими компонентами культурно-історичних ландшафтів є пам'ятки археології та архітектури.

Можна стверджувати з достатньо вагомим ступенем ймовірності, що території Городенківського та Тлумацького районів Івано-Франківської області володіють великою кількістю культурно-історичних ресурсів, переважно місцевого значення, які виражені в археологічних старожитностях та архітектурних композиціях. Найважливішими пам'ятками досліджених замель є багатошарові поселення в с.Незвіську, залишки літописного міста Биковен та крем'яні штолльні в с.Буківні, дерев'яна церква 1650р. в с.Прикміщи та оборонні споруди XVIIст. в смт. Чернелиці та в с.Раківцю. Переважна кількість культурно-історичних ресурсів має точкове поширення, але в комплексі вони складають неповторні та єдині у своєму роді культурно-історичні ландшафти. Останні, залежать від соціального чинника, періоду виникнення та потреб, що викликані часом. Вони потребують охорони, відновлення та, зважаючи на їхній вік, гідного використання.

Список літератури

1. Державний реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ifoonsku.ucoz.ua/Arkheolohiya.pdf>
2. Круль В. П. Історична географія Західної України / В. П. Круль. - навч. посібник.- Вид. 2-ге, доповн. – Чернівці: ЧНУ, 2008.- 188с.
3. Круль В.П. Ретроспективна географія поселень Західної України / В. П. Круль. – Чернівці: Рута, 2004. – 382 с. - (Монографія).
4. Мацкевич Л. Підсумки досліджень палеоліту та мезоліту в печерах заходу України // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 9. – Львів, 2005 – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://inst-ukr.lviv.ua/files/09/4Matskevuj.pdf>
5. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР / О. Ратич. - К., 1957. - 96 с.
6. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження / М. Й. Рутинський. – Київ: Центр учебової літератури, 2007. - 432 с.
7. Kopernicki I. Poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem, dokonane w r. 1877 / I. Kopernicki. - ZWAK. – S. 19-72.
8. Kopernicki I. Dalsze poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem w latach 1878-1882 / I. Kopernicki, W. Przybysiawski. - ZWAK. – T. 8. – S. 24-27.

Круль В.П., Мельничук К.В. Характеристика культурно-исторических ландшафтов Прикарпатья (на примере Городенковского и Тлумачского районов Ивано-Франковской области). В статье представлены результаты исследования культурно-исторических ресурсов Городенковского и Тлумачского районов Ивано-Франковской области. Рассматривается их роль в качестве составляющих культурно-исторических ландшафтов.

Ключевые слова: культурно-исторические ресурсы, культурно-исторические ландшафты, археологическая культура, памятник архитектуры, Государственный реестр памятников.

Krul V.P., Melnichuk K.V. Characteristics of cultural and historical landscape of Prykarpattyia (on the example of Horodenkivsky and Tlumatsky districts the Ivano-Frankivsk region). This article represents the results of the cultural and historical resources research of Horodenkivsky and Tlumatsky districts in the Ivano-Frankivsk region. There is considered their role as components of cultural and historic landscapes.

Key words: cultural and historic resources, cultural and historic landscapes, archaeological culture, architectural monuments, the State Register of Monuments.